

MARTİN HARTMANN VE ŞARKİYAT ÇALIŞMALARI

Semran CENGİZ*

ÖZET

19. yüzyılda, sömürgecilik faaliyetleri sonucunda dünyada söz sahibi ülkeler olarak öne çıkan İngiltere ve Fransa'ya yetişmeye çalışan Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'yla askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden ilişkilerini geliştirerek yarışa dahil olmaya çalışır. Bu dönemde Almanya'da hız kazanan şarkiyat çalışmaları neticesinde birçok araştırmacı Doğu'ya gelir. Bu şarkiyatçılardan biri olan Martin Hartmann, Kuzey Afrika'dan Çin'e kadar seyahatler yaparak bu bölgelerde yaşayan toplumların din, dil, edebiyat, tarih, coğrafya ve gelenekleri hakkında malzemeler toplayıp onlarca eser kaleme alır. Ortadoğu'nun siyasi yönden çalkantılı olduğu bir dönemde gelen Hartmann, siyasi hareketlerden de uzak kalmayarak Osmanlı egemenliğindeki Arapların bağımsızlık çabalarını teşvik eder. Türkoloji alanında da çalışmalar yapmış olan Hartmann, sabırsız ve aceleci kişiliğinin bir sonucu olarak zaman zaman önyargılı değerlendirmelerde bulunur.

Anahtar Kelimeler: Sömürgecilik, Almanya, şarkiyatçılık, Martin Hartmann, Türkoloji

MARTİN HARTMANN AND ORIENTAL STUDIES

ABSTRACT

In the 19th century, Germany, trying to catch up with France and England, which were prominent countries as having a say in the world as a result of colonialism activities, tries to be included in the competition by protoming its relations with Ottoman Empire, militarily, politically, economically and culturally. In this period, as a result of Oriental studies speeded up in Germany, many researchers came to east. One of those orientalist, Martin Hartmann, travelling from North Africa to China, by collecting information concerning religion, language, literature, history, geography and traditions of the communities living at those regions, put down many Works. Hartmann, having come during a perion in which the middle east was most turbulent politically, did not keep away from the political movements and promoted independence efforts of the Arabs who were under the sway of the Ottoman empire. Hartmann, having done studies in the field of Turcology, sometimes made prejudicious evaluations as result of his impatient and impetuous personality.

Key Words: Colonialism, Germany, orientalism, Martin Hartmann, Turcology

Giriş

Sömürgecilik tarihine bakıldığında sömürgeleştirme faaliyetleriyle güç kazanan bazı ülkelerin dünya siyasi ve ekonomik hayatında söz sahibi olma yarışına girdiği görülmektedir. “19. yüzyılda doruğuna ulaşan sömürgecilik hareketleri” (Luraghi 2000, 325) sayesinde İngiltere ve Fransa, önemli aktörler olarak sahneye çıkarken, bu ülkelerin gerisinde kalmış olan Almanya ise Kayzer II. Wilhelm’in yaptığı atakla yarışa dahil olmaya çalışır. Ancak Almanya’nın, İngiltere ve Fransa’nın sömürge olarak paylaştığı bölgelerde hiç de şansı yoktur. Bu nedenle gözünü daha yakın bir bölgeye, Ortadoğu’ya çevirir. Kısa zamanda, Sultan II. Abdülhamit’in takdirini kazanarak askeri, ekonomik ve siyasi alanda Osmanlı İmparatorluğu’yla ilişkilerini geliştirir. Zaman içerisinde Almanya’nın Osmanlı İmparatorluğu’yla ilişkileri sadece bu alanlarla sınırlı kalmayıp kültürel boyutuyla da derinlik kazanır.

Özellikle 19. yüzyılın son yıllarından itibaren şarkiyat çalışmalarına ivme kazandırmış olan Almanya; misyonerler, seyyahlar, yazarlar ve araştırmacılarla âdeta Doğu’yu keşfe çıkar. Siyasi ve ekonomik kaygılarla yapılan bu keşifte yer alanlardan biri de Arabist Martin Hartmann’dır. “*Belli başlı Avrupa dillerini (Macarca dahil) bilen Hartmann, çağdaş İslam ülkelerinin fikri ve edebi hayatı konusunda yapmış olduğu çalışmalarıyla tanınmıştır*” (Türk Ansiklopedisi 1971, 3).

Doğu toplumları özellikle de Araplar ve İslam üzerine önemli araştırmalara imza atmış olan Martin Hartmann Selanik’ten Edirne’ye, İstanbul’dan Suriye’ye, Lübnan’a oradan Mısır’a, Yemen’e, Libya’ya ve Çin’e uzanan bir coğrafyada yaşayan halkların dilleri, kültürleri, dinleri üzerine araştırmalar yaparak bir yandan Arap, Acem, Türk, Kürt ve Yahudilerin tarihlerine, kültür hayatlarına dair önemli keşiflerde bulunurken bir yandan da Ortadoğu’daki milliyetçilik rüzgârına kapılıp Arap bağımsızlık hareketlerini teşvik etmiştir. Her ne kadar İlber Ortaylı “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslüman azınlıkları üzerinde Almanya’nın, İngiltere ve Fransa’nın aksine, ulusalcılığı teşvik eden bir eylemi görülmemiştir. Hatta Arap dili ve tarihini araştıran Alman uzmanlar bile incelemelerini İslam kavramı içinde sunmayı yeğlemiş görünüyorlar. Panislamizm doktrini, Alman siyasal çıkarlarıyla bağdaşıyordu*” (Ortaylı 1981, 110) dese de Martin Hartmann’ın zaman zaman bu çizginin dışına çıktığı, ülkesinin çıkarlarının aksine Arap milliyetçiliğini Osmanlılara karşı desteklediği görülmektedir.

Genç yaşta geldiği Ortadoğu’da sadece bilimsel araştırmalar yapmakla yetinmeyip siyasi çevrelerle ve kişiliklerle de irtibata geçmiş olan Hartmann, milliyetçiliğin büyük yankı bulduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda Arapların ayrılıkçı tutumlarını desteklemiş ve özellikle de Suriye Araplarını bu bölgenin aydınlanmasında esas unsur olarak görmüştür.

Hristiyan Araplara büyük sempati duyan Hartmann Doğu’yu Batılıların oryantalist algısıyla anlamlandırır. Jale Parla’nın, “*Doğu, Batı için nesnel gerçekliği olan bir yer değil, bir metindir. Doğu’ya ancak bu metin üzerinde ulaşılabilir, bu metnin dışında bir Doğu yoktur, çünkü bu metnin dışında Doğu’ya ilişkin bilgi yoktur*” (Parla 2005, 21) sözlerini desteklercesine, “*The Arabic Press of Egypt*” adlı eserinde “*Mısırlı zeki ve nüktedandır fakat doğuştan oldukça tembeldir. Yaşlandıkça ümitsizce miskinleşmektedir*” (Hartmann 1899, 3) der. Yine aynı eserinde Mısırlı kadınla Hristiyan Suriyeli kadını karşılaştırırken, “*Mısırlı kadının atılganlığından çok fazla şey beklenmemeli; çünkü o, içgüdüsel olarak mahcup ve suskundur. Hristiyan Suriye kadını tamamen farklıdır. Lordu ve efendisi gibi gözüpek, atılgan ve çalışkandır. Ülke basınına dahil olup çalışmasına ve orada kendine bir yer edinmesine şaşmamalı*” (Hartmann 1899, 48) sözleri, 19. yüzyıl oryantalist Doğu algısının Hartmann’daki yansımasıdır.

Martin Hartmann, şarkiyatçılığın 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başındaki önemli aktörlerinden biridir. Peki Hartmann’ı önemli kılan nedir? Kuşkusuz ki, Kuzey Afrika’dan Çin’e kadar uzanan bir coğrafyada yaptığı seyahatler, bu seyahatler esnasında topladığı çok değerli malzemeler ve topladığı malzemeleri makale ya da kitap olarak araştırmacıların hizmetine sunmasıdır. Nitekim

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

yazının sonunda yer alan Martin Hartmann Bibliyografyasına bakıldığında onu şarkiyat tarihinde önemli kılanın bu olduğu açıkça görülecektir.

Martin Hartmann ve Şarkiyatçılık

9 Aralık 1851'de Breslau'da, Protestan bir vaizin oğlu olarak dünyaya gelen Martin Hartmann'ın yaşamına dair izler sürülürken şarkiyat alanında onlarca eser vermiş olan araştırmacının yaşamıyla ilgili çok az çalışmanın yapıldığı görüldü. Bu durumu Ludmila Hanisch de "*Hartmann'ın biyografisiyle ilgili az yayın vardır. Gerçi yayımlanacak materyal de çok azdır* (Hanisch 2000, XVII)" sözleriyle dile getirir.

Çalışkanlığı, araştırma merakı ve yeni şeyler bulma dürtüsüyle genç yaşından itibaren dikkat çekmiş biri olan Hartmann'ın bu yönünü, yakın arkadaşı Georg Kampffmeyer, araştırmacının ölümünden sonra kaleme aldığı anma yazısında şu sözlerle aktarır:

Onda alışılmışın dışında bir çalışma azmi vardı. Genç yaşlarından şu ana kadar günde on sekiz saat, kıymetli kitapları için çalışmış ya da daktiloda onları dikte etme kararlılığını göstermiştir (Kampffmeyer 1918, 68).

Hartmann ateşli bir ruhtu. Hocası yaşlı Fleischer, Nöldeke'nin bir keresinde bana yazdığı gibi onu, le jeune étourdi (genç şapşal) olarak adlandırırdı (Kampffmeyer 1918, 69).

İlk eğitimini babasından ve ağabeyinden alan Hartmann, liseyi bitirdikten sonra Leipzig'de teoloji eğitimi görmeye başlar; ancak Alman-Fransız savaşına katılmak için okulu bırakmak zorunda kalır. Daha sonra Breslau'da üç sömestir daha okuyarak teoloji eğitimini tamamlayan Hartmann, 1871'de Leipzig'de Doğu Dilleri Bölümü'nü de bitirir. Burada H. L. Fleischer'in öğrencisi olan araştırmacı, 1875'te doktorasını verince, bir süre yazarlık ve gazetecilik yapma arayışı içerisine girer; ancak bütün teşebbüsleri boşa çıkınca elçilikte görev almaya karar verir. 1876'dan 1887'ye kadar önce Edirne, daha sonra İstanbul ve Beyrut olmak üzere on bir yıl diplomatik görevlerle (tercüman olarak) Doğu'da yaşayan Hartmann burada Arapçasını ilerlettiği gibi Türkçe ve Farsça da öğrenir. Georg Kampffmeyer "*Gerçekte en bilgili Arabistlerin içerisinde bile Arapçayı konuşmak şöyle dursun hatasız okuyan çok azdır. Oysa Hartmann gerçekten Arapça okuyup yazabiliyordu. Onun eserleri arasında kendisinin Arapça yazdıkları da vardı*" (Kampffmeyer 1918, 69) diyerek Hartmann'ın bu dildeki yetkinliğini ortaya koyar.

Martin Hartmann Beyrut'ta görevliken "*1882-83 yılları arasında Kuzey Suriye'ye de bir yolculuk yapar. Bu yolculuk ona Halep bölgesi ve Suriye steplerine dair yayınları için çok zengin malzemeler sağlar*" (Kramer 1989, 284). Buradaki gözlemleri sonucunda Osmanlı egemenliğindeki Arapların ayrılık hareketine destek verir, Araplara özellikle de Suriyeli Hristiyan Araplara sempatisi artar. Martin Kramer, "*sol eğilimli Alman oryantalist*" (Kramer 1996, 6) olarak değerlendirdiği Hartmann'ın Arap sempatisini ve Arap milliyetçiliğine verdiği desteği şu sözlerle aktarır:

Yüzyılın başından savaşa kadar (I. Dünya Savaşı) Martin Hartmann, Arapların dostu olarak yazdı ve yayınlar yaptı. Bu sempatinin oluşmasında, önceki kişisel deneyimleri ve vatandaşlarının birçoğunda görülmeyen muhalif mizacı etkili olmuştu. Fakat Hartmann diğer taraftan farklı bilinçte bir dosttu. Onun zamanında Arap hareketi organize olmuş olsaydı o kesinlikle aranan kişi olacaktı (Kramer 1996, 82).

Fakat Suriyelilerde özellikle de Hristiyan Suriyelilerde Hartmann zeka ve enerjinin esaslı bir bileşimini buldu. (...) Suriyeliler (ve aynı ölçüde Ermeniler) onun modern anlayışın gelişimi vizyonuna sahiptiler. O, her iki halkı da Yakın Doğu'nun ışığı olarak değerlendiriyordu böylece bu halklar onun ebedi sempatisini kazandılar (Kramer 1996, 65).

Turkish Studies

Hartmann sadece Kuzey Suriye'ye gitmekle kalmaz, Türkiye'nin güneydoğusu ve Irak'ı da gezer. Gezi esnasında gördüğü yerler ve bu yerlerde yaşayan Kürtler ilgisini çekmiş olmalı ki 1896'da Kürtlerin tarihi ve yaşadığı coğrafyayla ilgili önemli bilgiler içeren "Bohtan (Botan-Bir topografik ve tarihi araştırma)" adlı eserini yayımlar. Araştırmacının Kürtlerle ilgili Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XII (Viyana Doğu Araştırmaları Dergisi XII) adlı dergide yayımlanmış bir makalesinin yanı sıra 1904'te yayımladığı "Der kurdische Diwan des Schēch Ahmed, genannt Malā-i Cizrī (Şeyh Ahmed nam-ı diğer Mala-i Cizri'nin Kürtçe Divanı)" adlı bir çalışması da vardır.

"*Arapça benim ikinci ana dilim ve aşkımdır*" (Kramer 1996, 67) diyen Martin Hartmann 1887'de Berlin'e döner ve 1918'e kadar Berlin Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Bölümü'nde Arap dili ve edebiyatıyla ilgili dersler verir. Almanya'nın bu çok önemli Arabisti bu alandaki çalışmalarıyla bir süre sonra profesör ünvanını alır. Bu arada 1892'de öğrencisi Ernst Harder'in kızkardeşi Elizabeth'le evlenir.

Hartmann 1902-1903 yıllarında Çin Türkistan'ına bir yolculuk yapar. "*Bu gezilerinde yerli Türk ağızlarını araştırmış olan Hartmann, zengin diyalektoloji derlemeleri yapmakla kalmamış, değerli Türkçe yazmalar da elde etmiştir*" (Türk Ansiklopedisi 1971, 3). "İslam, Mission, Politik" adlı eserinin önsözünde bu yolculuğa dair şunları söyler:

1902-1903 yıllarını kapsayan sekiz aylık süreyi Çin Türkistanı'nda geçirdim. Burada, bizzat üzerinde çalıştığım bilimsel araştırmalar için gerekli materyalin yanı sıra insani dökümanlar da topladım (Hartmann 1912, XVI).

1909'da Martin Hartmann Doğu'ya bir yolculuk daha yapar. İlk olarak Selanik ve İstanbul'a uğrayan araştırmacı, eylül ve ekim aylarını burada geçirir, bu süre zarfında edinmiş olduğu izlenimlerini de "Der Islamische Orient (Müslüman Doğu)" adlı eserinin üçüncü cildini teşkil eden "Unpolitische Briefe aus der Türkei (Türkiye'den Mektuplar)" adlı eserde aktarır. Bu eseri oluşturan mektuplarda Hartmann Osmanlı Devleti'ndeki Türkçülük hareketlerini, Balkanlardaki milliyetçi tutumları, Bulgarların devlete karşı giriştikleri gizli faaliyetleri, Selanik'te ve İstanbul'da tanıdığı birtakım kişilerle yaptığı görüşmeleri ve gözlemlerini anlatır. Her ne kadar politik görüşler içermeyen mektuplar olduğunu söylese de yazarın zaman zaman siyasi ve sosyal konulara dair düşüncelerine de yer verdiği görülmektedir. Nitekim Türklere dair şu sözleri ilgi çekicidir:

Ben herhangi bir partiye mensup değilim ve herhangi bir kimseden de bir tavsiye almış değilim. Ne söylüyorsam, bunlar kendi oluşturduğum yargılarımdır birer saf ifadesidir. Benim bütün insanlara dair, zararlılar hariç, düşüncelerim dostluk ve iyiliktir. Osmanlı Türklerine karşı da aynı hislere hatta çok daha yüksek seviyede sahibim. Tam da bu nedenle benim Türkler hakkındaki sözlerim genellikle çok sert oluyor. Onları yukarı doğru giden değil, aşağı doğru giden bir yolda görüyorum. Benim onlar için istediğim her halkın her bireyin istedikleridir: Bütün güçlerin faydalı şekilde kullanımı ve teşkili gibi, halk kültürünün büyük meclisinde ve halkçılığın sınırları içerisinde hayatın zevkini çıkarmak gibi değerli bir hedefi gerçekleştirin. Öyle görünüyor ki, şimdilerde Türkiye'de hakim unsur olan Türkler bu hedef için gerekli zihniyete sahip değiller (Hartmann 1976, V).

Hartmann, bununla da yetinmeyip Türklere seslenerek şu tavsiyelerde bulunur:

Türkler, samimi bir dostun şu sözlerine kulak verin! Size çok sıkıntı veren ahlaki çöküntüyü yok etmek için yorulmaz fiziki gücünüzle, halk kültürünün en yüksek manevi yaşamına katılarak ruhen ve ahlaken yükselişinizle, Batılı milletlerin oluşturduğu birliğe girmenizi sağlayacak ekonomik güçlenmeyle çalışın. Bu ekonomik güçlenmeyi insani ve doğal güçlerin oluşturduğu ekonomik varlıklarımızın özenli tahsili gereğince yapabilirsiniz. Her şeyden önce: Alçak gönüllü olunuz, küçülünüz. Ancak ondan sonra büyüyeceksiniz (Hartmann 1976, VII-VIII).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Martin Hartmann, Frankfurter Zeitung'un desteğiyle Suriye'ye aradan yıllar geçtikten sonra tekrar uğrar. “*Mart 1913'te Hayfa'ya ulaşır. Beş hafta süresince Şam, Beyrut, Hama, Tripoli(Trablusşam), Lattakia(Lazkiye), Humus ve Halep'i ziyaret eder*” (Kramer 1989, 294). Bu ziyaretlerine dair izlenimlerini ise “Reisebriefe aus Syrien (Suriye Yolculuğu Mektupları)” adıyla 1913'te yayımlar.

Almanya'da İslam araştırmalarına bilimsel bir perspektif kazandıran Martin Hartmann 1912 yılında Deutsche Gesellschaft für Islamkunde (Alman İslam Araştırmaları Cemiyeti)'yi kurar. Die Welt des Islams (İslam Dünyası) isimli dergiyi çıkarır. Cemiyet 1955 yılına kadar varlığını sürdürdüktan sonra kapanmış olsa da derginin yayımı devam etmektedir. Johann W. Fück, Neue Deutsche Biographie (Yeni Alman Biyografisi)'ye yazdığı Martin Hartmann maddesinde onun İslam'ı bir disiplin olarak Almanya'da kabul ettirmek için gösterdiği çabayı şu cümlelerle dile getirir:

Hartmann kendisini birtakım pratik hedeflerle sınırlamıyordu, aksine İslam'ın bağımsız bir disiplin olarak kesinlikle kabul edilmesini destekliyordu. Onun eserleri başlangıcından bugüne ve Çin'den Batı Afrika'ya kadar bütün İslam'ı kapsamaktaydı (Fück 1966, 746).

İslam dini üzerine uzmanlaşmış olan Hartmann'ın Der Islam (İslamiyet), Die Frau im Islam (İslamiyette Kadın), Zur Geschichte des Islam in China(Çin'de İslamiyetin Tarihi),Die Eroberung der Islamwelt (İslam Dünyasının Fethi), Der Islam, Geschichte-Glaube-Recht (İslamiyet/Tarih-İnanç-Hukuk), Islam, Mission, Politik (İslamiyet, Misyonu ve Politikası), Fünf Vorträge über den Islam (İslam Üzerine Beş Konferans), Die Islamische Verfassung und Verwaltung (İslami Yasa ve Uygulamalar) adlı eserleri, teoloji eğitimi almış olan bir Alman araştırmacının İslamiyet'i anlama ve yorumlama açısından nasıl bir tutum içerisinde olduğunu görmek adına ayrıca incelenmeye değer bir konudur. Hartmann'ın İslam'a olan bu ilgisini Hanisch şöyle yorumlamaktadır:

Genç bir araştırmacı olarak o, Ebu'l-Ala ile ilgilenmek istemişti; çünkü Ebu'l-Ala, İslam'ın özgür fikirlere sahip bir düşünürüdü. Öyle görünüyor ki, İslam'la ilgilenirken kendi dini eğitiminden kaynaklanan birtakım problemlerle de mücadele etmek zorunda kalmıştı. Hartmann dini, agnostik olarak değil, aksine kiliseden bağımsız olarak algılamış ve 53 yaşında kiliseden uzaklaşmıştı (Hanisch 2000, XX).

I.Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı egemenliğindeki Arapların imparatorluktan ayrılma hareketlerine destek veren ve Türklere dair hiç de hoş olmayan sözler sarf eden Hartmann “*İstanbul efendilerini, hanımlarını; ilginç bulduğu, samimi ancak sersem Türk köylülüğünü de hor görür*” (Kramer 1996, 65). Savaştan sonra ise Türklere karşı tavrının daha dostane bir hal aldığı görülmektedir. Martin Kramer, Hartmann'daki bu dönüşümü şu sözlerle anlatır:

Savaş sırasında Hartmann, yeteneğini Türk edebiyatı ve modern Türk düşüncesi üzerinde çalışmak için eşi bulunmaz bir halde dönüştürdü.

(...)

Hartmann son günlerini Türkçe metinlerin içinde geçirdi. Aralık 1918'de kısa bir hastalık döneminden sonra vefat ettiğinde Berlin'deki Türk cemaatinin temsilcileri ona karşı son görevlerini yerine getirdiler (Kramer 1996, 80-81).

Ölümünden sonra 1919'da yayımlanan “Dichter der neuen Türkei (Yeni Türkiye'nin Yazarları)” adlı eseri, onun Türklere dair savaş öncesi söylediği sözlerin âdeta bir özü niteliğindedir. Hartmann bu eserin önsözünde “Unpolitische Briefe aus der Türkei” adlı eserinde Türklere dair söylediği olumsuz ifadelerden dolayı kendisine yapılan eleştirilere cevaben şunları söyler:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Bu çalışma (Unpolitische Briefe aus der Türkei) çoğu kez takdir edilmedi. O, Türk halkına düşman zannedildi. Türklere karşı asla düşmanlık duygusu hissetmedim. (Bu eserin) önsözündeki son sözlerim benim derin sempatimin kanıtıdır (Hartmann 1919, 16).

Arapçayı çok iyi bilen, İslam üzerine onlarca eser vermiş olan, Türkolojiyle ilgili yine sayfalarca araştırma yazısı kaleme alıp eserler yazmış olan Martin Hartmann, I. Dünya Savaşı sırasında Berlin’de bulunan Mehmet Akif Ersoy’la da görüşür. Akif’in bu karşılaşmadan pek de memnun kalmadığı şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

Müsteşrikler mi? demişti, Berlin’de hiç beğenmediğim şeylerden biri de doğrusu bunlar oldu. Onların en büyüğü “Hartmann”mış. Şu göklere çıkarılan adamı bir tanıyayım dedim. O da beni görmek istiyormuş, konuştuk. Bu meşhur müsteşrik, her ilim dalaverecisi gibi benim gözümü boyamak isteyen birtakım umumi laflar etti. Ben dediklerini dinler gibi görüldükten sonra “En iyi bildiğiniz Türk şairi kimdir?” dedim. O tereddütsüz “Fuzuli” diye cevap verdi. Sonra şunu ilave etti: “Ben şimdi bunu yazmakla meşgulüm.” Bir de gördüm ki, herif yüzünden Fuzuli’yi okuyamıyor, hele hiç anlamıyordu. Artık tahammülüm kalmadı, “Ben, dedim, bilgilerinizin sınırını takdir edecek durumda değilim, fakat size bir şey söyleyeyim mi, sizin en bilmediğiniz ve anlamadığınız Türk şairi Fuzuli’dir, buna emin olun.”

(...)

—Herif iki gün sonra Fuzuli’nin “Su” kasidesini öğretmemi benden ricaya gelmesin mi? (Erişirgil 1986, 257-258)

Dinden edebiyata, dilden tarihe ve coğrafyaya kadar pek çok alanda araştırmalar yapıp eserler vermiş olan ve 5 Aralık 1918’de hayata veda eden Hartmann’ın Doğu’da yaşayan halklara hizmeti kuşkusuz ki çok büyüktür. Carl Heinrich Becker onun çalışma alanlarını şu dört başlıkta toplar: “*Orta Asya İslam’ı (Rus-Çin), Arap meselesi, Genç Türklerin politikası ve edebiyatı, Afrika İslam’ı ve onun misyoner Hristiyanlıkla mücadelesi*” (Becker 1920, 231).

Genç yaşta tercüman olarak geldiği bir bölgede, geziler düzenleyip araştırmalar yapan Martin Hartmann bütün yaşamını kaplayacak araştırma ve keşfetme merakıyla öldüğü güne kadar çalışmıştır. Hasta yatağında bile bu azminden bir şey kaybetmeyen Martin Hartmann’ın ölümünden birkaç gün önce yaşadıklarını ve son anlarını Georg Kampffmeyer şu sözlerle aktarır:

Bana gönderdiği mektuptan sonra kayınbiraderine beş saat de Tatarca dikte ettirmişti. Evet, ruh bir kez daha maddeyi, onun adlandırmasıyla namussuz maddeyi yenmiş gibi görünüyordu. Bunlar pazar günü olmuştu. Pazartesi erkenden evden işine gitmek için çıkmak istedi; ancak yatağı terk edemedi. Öğleden sonra çağrılan doktor zatüre teşhisi koydu. Bu durum, bu yaştaki bir hasta için oldukça sakıncalıydı. Buna rağmen salı günü önemli bir iyileşme gösterdi. Bunun üzerine doktoru ertesi gün yataktan kalkmasına müsaade etti. Fakat çarşamba günü kalbinde bir zayıflık tespit edildi. Perşembe gecesi (5 Aralık) çok fazla acı çekmeden sessizce uykuya daldı. Deha meşalesini söndürdü (Kampffmeyer 1918, 70).

Kuzey Afrika’dan Çin’e kadar gezip gördüklerini, keşfettiklerini hiç yılmadan seneler boyu çalışarak bilim dünyasına tanıtan Martin Hartmann’ın şarkiyata hizmeti tartışmasız çok büyük. Ona bu büyüklüğü katan kuşkusuz ki araştırmaları ve eserleridir. Bu nedenle yazının sonunda Martin Hartmann’ın ömrünü adadığı eserlerine dair bibliyografyayı vermenin yararlı olacağı düşüncesinden hareketle Gotthard Jäschke’nin Die Welt des Islams’ta yayımladığı Islamforschung der Gegenwart. Martin Hartmann zum Gedächtnis adlı makalesinde yer alan bibliyografyadan bir bölüm bu yazıya dahil edildi. Jäschke, Hartmann’ın bütün eserlerini hatta bazı kişilerle yaptığı görüşmeleri bile alarak geniş bir bibliyografya sunmuştur. Ancak bu yazının çerçevesinde, çok kapsamlı olan bu bibliyografyanın tamamını almaktansa bir bölümüne yer vererek hem Hartmann’ın şarkiyat

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

çalışmalarındaki çeşitliliği göstermek hem de Türkiye’de neredeyse hakkında hiç çalışma yapılmamış ama Türkolojiye hizmetleri bulunan bu önemli ismi araştırmacıların dikkatine sunmak istedik. Bu nedenle Martin Hartmann’ın Türkoloji çalışmaları ayrı bir başlık altında verildi.

Martin Hartmann Bibliyografyası

- *Arabischer Sprachführer für Reisende, Konversations-Wörterbuch (Tursitler İçin Arapça Dil Rehberi, Diyaloglar-Sözlük). Leipzig 1880. (2.Aufl. 1895, 3.Aufl. 1909; Meyer’s Sprachführer.)
- *Presserzeugnisse Syriens in den Jahren 1882/83. Litteraturblatt für Orient (Suriye’nin 1882/83 Yıllarındaki Basımı. Şark İçin Edebi Gazete). **Philologie I**, 1884, 222.
- *Bemerkungen zu der neuen Haurankarte (Yeni Havran Haritasına Dair Notlar). **Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins XIII**, 1890, 60.
- *Zum Steinkultus in Syrien (Suriye’deki Taş Kültü). **Zeitschrift des Vereins für Volkskunde I**, 1891, 101.
- *Strasse Lattakia-Hama (Lazkiye-Hama Yolu). **Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins XVI**, 1893, 235.
- *Das Bahnnetz Mittelsyriens (mit Karte) (Orta Suriye’nin Demiryolu Ağı, haritayla). **Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins XVII**, 55.
- *Das Liwa Haleb (Aleppo) und ein Teil des Liwa Dschebel Bereket (mit Tafel) (Halep Sancağı ve Cebel-Bereket Sancağının Bir Bölümü, resimle). Berlin 1895. Aus:Zeitschrift d. Ges. f. Erdkunde zu Berlin XXIX, 142, 475.
- *Schwänke und Schnurren im islamischen Orient (Müslüman Doğu’da Komediler ve Farslar). **Zeitschrift des Vereins für Volkskunde V**, 40.
- *Metrum und Rhythmus. Die Entstehung der arabischen Versmaße (Ölçü ve Ritm. Arap Vezninin Oluşumu). Gießen, 1896.
- *Kleinere Mitteilungen. 1. Das Lallār-Gebirge 2. Noch ein Mal zu Halévy(Küçük Tebliğler.1. Lallār Dağları 2. Bir Kez Daha Halévy’e) 535. **Zeitschrift für Assyriologie XI**, 79.
- *Zum Kitab des Sibawaihi (Sibawaihi Kitabı). **Zeitschrift für Assyriologie XI**, 63.
- *Aus dem Volkstum der Berber (Berberi Milliyetinden). **Zeitschrift des Vereins für Volkskunde VI**, 1896, 265.
- *Das arabische Strophengedicht. I. Das Muwaşşah (Arap Nazım Biçimi I. Muwaşşah). Weimar 1897. Aus: Semitistische Studien 1896, Heft 13/14.
- *Arabische Lieder aus Syrien (Suriye’den Arap Şarkıları). **Zeitschrift der Deutschen Morgenländische Gesellschaft LI**, 177.
- *Die Arabistik - Reformvorschläge (Arabistik - Reform Önerileri). **Orientalische Literatur-Zeitung I**, 1898, 333.
- *Aus dem Religionsleben der Libyschen Wüste (Libya Çölündeki Dini Yaşamdan). Archiv f. Religionswiss.I 260.
- * The Arabic Pres of Egypt (Mısır’daki Arap Basını). London, 1899.
- *Lieder der Libyschen Wüste (Libya Çölündeki Şarkılar). **Abh. f. d. Kunde d. Morgenl.XI**, Nr.3.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

- *Die Zeitungen und Zeitschriften in arabischer Sprache (Arap Dilindeki Gazete ve Dergiler). **Spécimens d'une Encyclopédie Musulmane**. Leiden 1899. (s.11).
- *Die Beni Hilal-Geschichten (Beni Hilal Hikayeleri). **Z. f. afrik. u. ozean. Sprachen IV** 289.
- *Die Ortschaftenliste des Liwa Jerusalem (von 1871) (1871 Yılı Kudüs Sancağının Köy ve Kasaba Adları Listesi). **Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins VI**, 1883, 102.
- *Zahlen- und Monatsnamen als Personennamen (Kişi Adları Olarak Sayı ve Ay Adları). **Zeitschrift des Vereins für Volkskunde II**, 1892, 320.
- *Die hebräische Verskunst (İbrani Şiir Sanatı). Berlin 1894.
- *Bohtān. Eine topogr.-histor. Studie (Botan. Bir Topografik ve Tarihi Araştırma). Berlin 1897. Aus: *Mitteil. der Vorderasiat. Gesellschaft* 1896, 2 und 1897, 1.
- *Zur kurdischen Literatur (Mit Tafel.) (Kürt Edebiyatı-resimlerle). **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes XII**, 102.
- *Islamische Gesellschaften (Müslüman Toplumlar). **Orientalische Literatur-Zeitung II** 361, 401.
- *Der Islam in Westafrika (Batı Afrika'da İslam). **Orientalische Literatur-Zeitung III**, 161.
- *Die arabischen Inschriften in Salamja (Salamja'daki Arapça Elyazmaları). **Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins XXIV**, 49.
- *Die Zukunft des Islams (İslam'ın Geleceği). *Das Freie Wort* (Frankfurt) 1901, 296.
- *Die Frau im Islam (İslam'da Kadın). **Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XI**, 237.
- *Zur Wirtschaftsgeschichte des älteren Islams(Eski İslam'ın Ekonomik Tarihi). **Orientalische Literatur-Zeitung VII**, 413, 462.
- *Der kurdische Diwan des Schēch Ahmed, genannt Malā-i Cizrī. Berlin 1904.
- *Das neue Arabien (Yeni Arabistan). **Beiträge zur Kenntnis des Orients II**, 88.
- *Eine persische Miniaturhandschrift (Bir İran Minyatür Elyazması). **Orientalische Literatur-Zeitung IX**, (1906), 281.
- *Islam und moderne Kultur (İslam ve Modern Kültür). **Internationale Monatsschrift für Wissenschaft**, 1907, 857.
- *Der Islam 1907. **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen XI**, 207. Der Islam 1908. **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen XII**, 33.
- *Der Mekka-Bahn (Mekke Demiryolu). Berlin 1908. Aus: **Orientalische Literatur-Zeitung XI**, 1.
- *Der Islam. Geschichte-Glaube-Recht (İslam. Tarih-İnanç-Hukuk). Ein Handbuch. Leipzig 1909.
- *Die Frau im Islam (İslam'da Kadın). Halle 1909.
- *Deutschland und der Islam (Almanya ve İslam). **Der Islam I** (1910), 72.
- *Fünf Vorträge über den Islam(İslam Üzerine Beş Konferans). Leipzig 1912.
- *Islam, Mission, Politik. Leipzig, 1912.
- *Reisebriefe aus Syrien (Suriye'den Mektuplar). Berlin 1913.
- *Die Eroberung der islamischen Welt (İslam Dünyasının Fethi). **Internationale Monatsschrift für Wissenschaft VI**, 1260.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

- *Deutsche Kulturpolitik im Irak (Almanya'nın Irak Kültür Politikası). Hochland 1914, 694.
 *Die Probleme der Islamwelt(İslam Dünyasının Sorunları). **Die Islamische Welt II** (1918), 5, 75, 224.
 *Zur Geschichte des Islam in China (=Quellen und Forschungen zur Erd- und Kulturkunde, Bd.10).(Çin'de İslam Tarihi) Leipzig 1921.

Türkolojiye dair eserleri:

- *Die Zukunft der Türkei (Türkiye'nin Geleceği). Veröffentlichung der Handelshochschule München, Heft 3.
 *Der "alttürkische Volks- und Sittenroman" von Sajjid Battal (Eski Türk Halk Hikayesi –Seyit Battal). **Orientalische Literatur-Zeitung II** 103, 172.
 * Zur türkischen Dialektkunde (Türkçe Dialekt Araştırmaları). **Keleti Szemle I**, 154.
 * Çaghataisches. Die Grammatik des Mehemed Sadiq. (Materialien zu einer Geschichte der Sprachen und Litteraturen des vorderen Orients, H. 2.)
 *Die metrische Form des Qutadqu Bilik. **Orientalische Literatur-Zeitung V**, 349 und **Keleti Szemle III**, 141.
 * Der çaghataische Diwan Hüweda's. **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen V**, 132.
 *Die Verwaltung der russischen Provinz Turkestan. **Asien II**, 133.
 * Ein türkischer Text aus Kaschgar. **Keleti Szemle V**, 21, 161, 330; **VI**, 26.
 * "Panislamismus". **Das Freie Wort IV**, 547, 590.
 *Die osttürkischen Handschriften der Sammlung Hartmann. **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen VII**, 1.
 *Das Buchwesen in Turkestan und die türkische Drucke der Sammlung Hartmann. **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen VII**, 69.
 * Die Vereinigten Staaten des Osmanischen Reiches. **Das Freie Wort XIII**, 199.
 * Die Geschichte von den Vierzig Leibern (Cilten). I. Ein türkischer Text aus Jarkend. **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen VIII**, 25.
 * Osmanische Dichtung. **Leipziger Illustr. Zeitung**, Nr. 3803.
 * Aus der neueren osmanischen Dichtung. **Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen XIX**, 124, **XX** 86, **XXI** 1.
 *Neuere osmanische Literatur.-Eine neue Quelle zur älteren Geschichte der Türksprachen. -Eine neue Arbeit Halide Hanums. - Die literarischen Strömungen in Stambul. Besprech.: Kuldschalı Abdulaziz, Der Islam in China und die Muslime Chinas. **Literarische Beilage zu Korrespondenzblatt der Nachrichtenstelle für den Orient II**, Nr.2-6, **Die Welt des Islams IV**, 58.
 *Die osmanische "Zeitschrift der Nationalen Forschungen" (Milli Tetebbular), Bd.1 bis 4. **Der Islam VIII**, 304.
 *İdschtima'ijat Medschmu'a'sy (Zeitschrift für Soziologie).- Zum Tode Sulejman Pascha Zade Sami's.- Jeni Medschmu'a(Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Moral).- Türken über Türken.- Osmanische Dichter und Schöngeister.- Hamdullah Subhi über alte und neue osmanische

Turkish Studies

-
- Literatur.Türk Jurdu und Jeni Medschmu'a. **Der neue Orient II**, 46, 148, 204, 446, 502, 591. **III** 243.
- *Zur türkischen Dialektkunde (Türk Diyalektolojisi Üzerine), **Keleti Szemle I**, (1900),154-156.
- *Çaghataisches. Die Grammatik des Mehmed Sadiq (Çağatayca Üzerine Mehmet Sadık'ın Grameri) , Heidelberg, 1902.
- Bu eser Mehmet Sadık'ın 1298 (1882-1883) yılında İstanbul'da çıkan Üss-i Lisan-ı Türki adlı eserinin Almanca işlenmesi ve bütünlenmesi.
- *Zum metrischen Form des Qutadgu Bilik (Kutadgu Bilig'in Vezni Üzerine), **Keleti Szemle III**, (1902), 141-153.
- *Die metrische Form des Qutadgu Bilik (Kutadgu Bilig'in Vezni), **Orientalische Literaturzeitung V**, (1902), 349-351.
- *Zentralasiatisches aus Stambul. **Der Islamische Orient I**, Heft 4, (1902).
- *Ein Heiligenstaat im Islam: Das Ende der Çaghataiden und die Herrschaft der Choğas in Kaşgarien. **Der Islamische Orient I**, H. 6-10 (1905).
- *Chinesisch-Turkestan. Geschichte, Verwaltung, Geistesleben und Wirtschaft. (Angewandte Geographie, Reihe 3, Band 4.) Halle, 1908.
- *Abdulhamid. **Das Freie Wort IX** (1909), 121.
- *Unpolitische Briefe aus der Türkei. (=Der Islamische Orient, Bd.3.) Leipzig 1910.
- *Die türkische Frauenbewegung (Türk Kadın Hareketi). **Die Erde** 1914, 177.
- *Die Medresen in Konstantinopel.-Die Glaubenskämpfer des Mewlewi-Ordens.-Verlesung der Heiligen Fetwas in den Provinzen. – Die Heilige Fahne von Medina.- Auszüge aus der Zeitschrift "Chawer".- Der persische Prinz und Gelehrte Schaich Arra'is.- Zum Unterrichtswesen in der Türkei.-Türkische Nationalität und türkische Nation.- Frauenromane.-Dichter des Irak. –Gebrauch der lateinischen Schrift im Suaheli und im Türkischen. – Ibrahim Hakki Pascha. **Die Welt des Islams III**, (1915), 34,139,231.
- *Das türkische Kunstempfinden und das Suchen nach einem Stil.- Das deutsche Beispiel der Fürsorge und die Türkei.- Zija Gök Alp und die türkische Sprache.- Türkei und Kleidung.- Die anatolische Frau.- Neue Anstalten zur Förderung des Orients und der Orientkunde.-Die türkische Gesetzgebung seit dem 14 März 1916 und das Sanitätswesen.-Das neue türkische Landbankgesetz.- Die Türken ergreifen die Fackel.- Die Turan-Gesellschaft zur Verbreitung von Kenntnissen. **Korrespondenzblatt der Nachrichtenstelle für den Orient II**, (1915), 140, 168, 176, 188, 197, 234, 276, 277, 298, 299. **Die Welt des Islams IV**, 97.
- *Bi'r es-Seba.- Ostwestliche Beziehungen.- Die gegenwärtig in der Türkei geltenden Gesetze über Fremdenaufenthalt und Paßwesen.- Abdulhakk Hamid und seine "Briefe".- Aus türkischen Dichtern: Halide Edib, Was das Meer erzählt; Is'chakow, Das Glück des Baschkiren.- Bespr.:Karutz.Unter Kirgisen und Türkmene.- Die Türkei und der Friede. **Korrespondenzblatt der Nachrichtenstelle für den Orient III**, (1916), 116, 139, 149, 246, 257, 297, 358, 416. **Die Welt des Islams IV**,80.
- *Halide Hanum. **Nord und Süd**, Bd.157, 1916, 21.
- *Turanismus. **Das neue Deutschland V** (1916/17), 149.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

- *Die soziale Frage im Islam. Die neue Türkei und ihre Literatur. **Die Islamische Welt I** (1916/17), Nr., 41, Nr., 3, 28
- *Das Privileg Selims I. für die Venezianer von 1517. **Orientalische Studien**, Fritz Hommel zum 60. Geburtstag: Bd. II, 201. Aus: Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft, 1917.
- *Die Literatur der neuen Türkei. O. Harrassowitz, Katalog 377. Leipzig 1917.
- *Dichter der neuen Türkei. Berlin 1919.

Sonuç

Sömürgecilik faaliyetleri, her ne kadar “öteki”yi yoksullaştırıp bağımlı hale getirmişse de kültürler arası etkileşimin de kapılarını aralamıştır. Sömürgeciyle “öteki”nin karşılaşması çoğu zaman sancılı olmuş ancak bu durum farklılıkların tanışmasına da zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılda sistematik bir gelişim kaydeden sömürgecilik ve onun bir sonucu olarak şarkiyatçılık, Batı’yla Doğu’yu kültürel zeminde de tanıştırmış ve etkileşimi artırmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya, Osmanlı Devleti’yle askeri, siyasi ve ekonomik yönden ilişkilerini güçlendirirken kültürel araştırmalarla da bu ilişkiyi perçinler. Bunun bir sonucu olarak pek çok Alman araştırmacı başta filoloji çalışmaları olmak üzere İslam, sosyo- kültürel yaşam, tarihi ve arkeolojik eserler üzerine araştırmalar yapmak üzere Doğu’ya gelir. Bunlar arasında Arabist Martin Hartmann da vardır. Berlin Üniversitesi’nde Doğu Dilleri Bölümü’nü bitirdikten sonra Almanya’nın Beyrut büyükelçiliğinde tercüman olarak çalışan Hartmann, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerinin bir sonucu olarak bilimsel araştırmalarının ve bu amaçla yaptığı seyahatlerinin yanı sıra bölgenin siyasi yaşamına gösterdiği ilgiyle de dikkati çeker.

Almanya’nın Ortadoğu siyasetine hizmet eden bu dönem şarkiyatçıların pek çoğundan farklı olarak Hartmann, Osmanlı egemenliğindeki Arapların uyanışına ve imparatorluktan ayrılma gayretlerine destek verir. Suriye, Yemen ve Lübnan’da gelişen bu hareketin içinde yer alan kişilerle de görüşen Hartmann, Hristiyan Suriyelileri ve Ermenileri Ortadoğu’nun aydınlanmasındaki öncü unsurlar olarak görür. Sosyalist Hartmann, sadece bir bilim adamı olarak Doğu’yu gözlemlememiş bölgedeki siyasi gelişmelerle de yakından ilgilenmiştir. Martin Kramer, Hartmann’ın Suriye’de bulunduğu “Arabizm ruhu”nu ve sonuçlarını şöyle değerlendirir:

Hartmann , bir Arabizm ruhu buldu, ancak gizli toplumları ve gizli işleri bilmiyordu. Hartmann’ın gördüğü şey, gelişiminin ilk aşamalarında olan bir hareketti. Arabizm, Hartmann’ı tanıyamadı, ve bu yüzden onu hatırlamamaktadır. Çok geç uyandı, ve ardından daha az sadakatli dostlar seçti. (Kramer 1996, 82).

Türk-Alman siyasi işbirliğinin bir sonucu olarak geldiği Osmanlı İmparatorluğu’nda bilimsel merakını yenemeyen Hartmann sürekli seyahatler yapar ve malzemeler toplar. Sadece dil ve edebiyat alanında değil din, tarih, coğrafya, arkeolojik buluntular, siyaset, sosyal yaşam ve dönemin basın hayatı konusunda elde ettiği her malzemeyi değerlendirir. Araştırma alanlarının çeşitliliği, yılmadan yaptığı seyahatler, çalışma azmi ve siyasi konulara gösterdiği ilgi onu “kendine has” kişiliğiyle şarkiyat dünyasında farklı bir yere oturtur. Hartmann tespitlerinde aceleci ve telaşlıdır. Yeninin ardında koşarken çoğu zaman basit ve sabırsızca yapılmış değerlendirmeleriyle dikkat çeker. Nitekim Carl Heinrich Becker, onun bu yönünü şu sözlerle eleştirir:

O, (bir konu hakkında) heyecanlandığı zaman hızlı ve haksız değerlendirmeler yapıyordu. Aynı şekilde sentez yapmaya derin bir iştihacı vardı; fakat önerilerini kesinleştirmeden yaptığı

çıkarımları genellikle dolambaçlıydı. Belgelerin temininde gösterdiği sabırsızlık onu entelektüel sentezler yapmada ya da etik değerlendirmelerde bulunmada yalnızca sürüklüyordu (Becker 1920, 229).

Becker'in de belirttiği gibi Hartmann, bilimsel heyecanının da etkisiyle değerlendirmelerinde kimi zaman önyargılı ve yüzeysel olsa da çok önemli belgeleri keşfetmiş ve bilim dünyasının hizmetine sunmuştur. Buna rağmen Hartmann, Türkiye'de şarkiyat dünyasında isminden pek de söz edilmeyen biridir. Nitekim Bülent Gül, Almanya'da Türkoloji Çalışmaları adlı geniş kapsamlı yazısında Martin Hartmann'dan söz etmez. Türkoloji alanında onlarca eser vermiş olan bu araştırmacı hakkında Türkiye'de hiç çalışma yapılmamış olması dikkat çekicidir. Hartmann'ın Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Çin'de yaşayan toplumların sosyal, kültürel ve siyasi yaşamlarına dair yazdığı eserler, geçmişe bir ışık tutarken bugünü anlamaya da yardımcı olması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Sömürgeciliğin “öteki”lere belki de biricik katkısı; unutulmuş, kaybolmuş, gözden ırak kültür hazinelerinin gün ışığına çıkarılması olmuştur. Hırsla, heyecanla Doğu kültür hazinelerinin içine dalan Batılı araştırmacılar- bilerek ya da bilmeyerek- kimi zaman bu hazineleri yağmalamış kimi zaman da Martin Hartmann gibi hazineyi ilk keşfeden olma tutkusuyla günlerce yolculuk yapıp saatlerce masa başında çalışmıştır.

Yeni olanın peşinde koşan ve bu uğurda uzun seyahatler yapmaktan çekinmeyecek kadar keşfetmeye meraklı bir kişilik olan Martin Hartmann'ın zaman zaman önyargılarının ya da aceleci değerlendirmelerinin etkisiyle kaleme aldığı yazıları onu, bilimsel nesnellikten uzaklaştırırsa da unutulmuş ya da kaybolmuş eserleri bulup, saatler süren çalışmalar sonunda ilgilenenlerin hizmetine sunması kuşkusuz ki, şarkiyat dünyasında bu sıra dışı kişiliğe özel bir yer ayırmaktadır. Hartmann'ı 19. yüzyıl Alman oryantizminin etkisinden ayrı tutmak her ne kadar imkansız olsa da, şarkiyat tarihine imza atmış olan bu telaşlı ruhu, önyargılarından azade tutup katkılarından dolayı hatırlamalı.

KAYNAKÇA

- BECKER Carl Heinrich, “Kleine Mitteilungen und Anzeigen”, **Der Islam**, X: (1920), s.228-233
- ERİŞİRGİL Emin (1986). **Ömrünün 50. Yılında İslamcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif**, Haz. Prof.Dr.Aykut Kazancıgil-Prof.Dr. Cem Alpar, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- FÜCK Johann W. , “Martin Hartmann”, **Neue Deutsche Biographie**, Bd.7 (1966), s.745-746.
- GÜL Bülent, “Almanya'da Türkoloji Çalışmaları”, **Türkbilig**,
- HANISCH Ludmila (2000). “**Machen Sie doch unseren Islam nicht gar zu schlecht**” **Der Briefwechsel der Islamwissenschaftler Ignaz Goldziher und Martin Hartmann 1894-1914**, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- HARTMANN Martin (1899). **The Arabic Press of Egypt**, London: Luzac&Co. Publishers to the India Office.
- HARTMANN Martin (1912). **Islam, Mission, Politik**, Leipzig: Verlag von Otto Wigand m.b.H.
- HARTMANN Martin (1919). **Dichter der neuen Türkei**, Berlin: Verlag “Der Neue Orient G.m.b.H.”.
- HARTMANN Martin (1976). **Der Islamische Orient.Unpolitische Briefe aus der Türkei Band III**, Amsterdam: Apa-Oriental Pres (1910 baskısından tıpkıbasım).
- JÄSCHKE Gotthard, “Islamforschung der Gegenwart. Martin Hartmann zum Gedächtnis”, **Die Welt des Islams**, Bd. 23, H.3/4 (1941), s.111-121.
- KAMPPFMEYER Georg, “Martin Hartmann”, **Die Welt des Islams**, Bd.6, H.3/4 (1918), s.67-71

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

KRAMER Martin, “Arabistik and Arabism: The Passions of Martin Hartmann”, **Eastern Studies**, vol.25, no.3 (1989), s.283-300.

KRAMER Martin (1996). **Arab Awakening & Islamic Revival. The Politics of Ideas in the Middle East**, New Brunswick-London: Transaction Publishers.

LURAGHİ Raimondo (2000). **Sömürgecilik Tarihi**, Çev.Halim İnal, İstanbul: E Yayınları.

ORTAYLI İlber (1981). **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

PARLA Jale (2005). **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Türk Ansiklopedisi, “Martin Hartmann”, C. 19, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971, s.3